

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97

DOI 10.33111/ire.2019.18.165

*І. П. Васильківська**,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті розглянуто причини появи злочинної поведінки неповнолітніх. Встановлено пріоритет соціальних факторів в системі криміногенних чинників. Досліджено вплив недоліків сімейного, шкільного виховання на формування особистості неповнолітнього злочинця.

Ключові слова: причини, злочинна поведінка неповнолітніх, соціальні фактори, недоліки сімейного виховання, недоліки шкільного виховання.

В статье рассматриваются причины появления преступного поведения несовершеннолетних. Устанавливается приоритет социальных факторов в системе криминогенных факторов. Исследуется влияние недостатков семейного, школьного воспитания на формирование личности несовершеннолетнего преступника.

Ключевые слова: причины, преступное поведение несовершеннолетних, социальные факторы, недостатки семейного воспитания, недостатки школьного воспитания.

The article deals with the reasons of occurrence of criminal behavior of juveniles. The priority of social factors in the system of criminogenic factors is established. The influence of the disadvantages of family and school education on the formation of personality of a juvenile criminal is studied.

Key words: reasons, criminal behavior of juveniles, social factors, disadvantages of family education, disadvantages of school education.

*Vasylykivska I.P., Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Associate Professor (Docent), Head of the Criminal Law and Procedure Department in Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

TO THE QUESTION OF THE REASONS FOR THE CRIMES COMMITTED BY JUVENILES

Постановка проблеми. Проблема злочинності неповнолітніх — одна з найголовніших у кримінологічній науці. Зважаючи на те, що суб'єктами злочинів, які утворюють цей вид злочинності, є особи, які знаходяться лише на початку свого життєвого шляху, саме злочинність неповнолітніх виступає своєрідним показником того, як буде змінюватися у майбутньому злочинність в цілому. Адже неповнолітні злочинці часто складають резерв дорослої злочинності. За деякими даними, близько 60 % професійних злочинців почали цей шлях у 16-річному віці [1, с. 101].

Як засвідчує статистика останніх років, рівень злочинності неповнолітніх в Україні щороку знижується. Так, якщо в 2014 році кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю (провадження за якими направлені до суду), становила 7467, то в 2015 році цей показник склав 7171, а в 2016 — 5230. І хоча статистичні дані Генеральної прокуратури України продемонстрували деяке збільшення рівня злочинності неповнолітніх у 2017 році (зареєстровано 5608 вчинених неповнолітніми або за їх участі злочинів), уже 2018 року цей показник упав до 4750, що у порівнянні з 2014 роком менше на 36 % [2].

Чи дає це нам підстави для самозаспокоєння? Очевидно, що ні, зважаючи на відсутність в Україні реальних підстав для зменшення підліткової злочинності.

Аналіз останніх наукових досліджень. Злочинність неповнолітніх у різні роки ставала предметом вивчення широкого кола вчених різних галузей знань. З позицій кримінології останнього часу це питання досліджували І. О. Бандурка [3; 4], Є. С. Дем'яніна [5], В. В. Корольчук [6], В. А. Мозгова [7], О. Л. Старко [8].

Разом з тим, багатоаспектність досліджуваного явища, його динамічність та мінливість залежно від соціально-економічного, політичного, науково-технічного та іншого суспільного розвитку зумовлює необхідність подальшого вивчення проблеми злочинності неповнолітніх, зокрема, потребує додаткового дослідження питання детермінації злочинів, які вчиняються особами у віці від 14 до 18 років.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз головних факторів, котрі зумовлюють появу злочинної поведінки неповнолітніх, як передумови подальшої профілактичної роботи.

Основні результати дослідження. Під причинами злочинності у кримінології розуміють сукупність соціальних явищ і процесів, які породжують, обумовлюють її існування та відтворення.

Також у контексті детермінації злочинності вживають поняття умов злочинності, до яких відносять обставини, котрі самі по собі хоч і не породжують дане явище, але сприяють його появі, полегшують дію причин злочинності. Вивчення причин злочинності неповнолітніх необхідно розпочати з причинного пояснення виникнення і функціонування окремих її складових частин — злочинів, вчинюваних особами у віці від 14 до 16 років.

Варто пригадати, що причинами вчинення конкретних злочинів виступають явища і процеси, що поряд з негативними рисами конкретної особи викликають появу в неї антисуспільних поглядів, мотивів, потреб та інтересів, крім того, обставини, які приводять останню до вчинення злочину. Сам же механізм злочинної поведінки можна зобразити як взаємодію зовнішніх факторів об'єктивної дійсності і внутрішніх психічних процесів і станів особистості, які детермінують рішення вчинити злочин або певні дії, що призводять до кримінально караних наслідків.

Залежно від виду механізму злочинної поведінки ведучим його компонентом може виступати як особистість злочинця, так і конкретна життєва ситуація, тобто ті зовнішні обставини, що виникають безпосередньо перед вчиненням злочину, під впливом яких людина приймає рішення про вчинення злочину. Проте якщо в особистості вже сформувалися потреби та інтереси, які суперечать і шкодять інтересам суспільства, не схвалюються ним (пияцтво, наркоманія, статєва розбещеність тощо), або ж має місце повна деформація (деградація) моральних і правових уявлень особи, в цьому разі особистість злочинця, як правило, відіграє головну роль у вчиненні злочину.

Кримінологічна література містить такий перелік типових негативних рис неповнолітніх злочинців: нестриманість, грубість, хитрість, відсутність самокритичності. За словами І. О. Бандурки, емоційно-вольова сфера особистості неповнолітнього злочинця характеризується послабленням почуття сорому та, навпаки, розвитком байдужого ставлення до переживань інших. На глибоку деформацію моральних і правових ціннісних орієнтацій неповнолітніх злочинців вказують притаманні їм превалювання орієнтації на авторитет у групі спілкування будь-якою ціною; спрямованість життєвих цілей у бік психологічного комфорту до негайного задоволення потреб, споживацтва тощо [3, с. 95].

Ще однією характерною рисою сучасного неповнолітнього злочинця є відсутність інтересу до навчання. Кримінологи від-

значають, що навчання й освіта не стоять на першому місці у шкалі соціальних цінностей досліджуваної категорії осіб. Багато з них прогулюють школу, порушують дисципліну, вступають у конфліктні ситуації з учнями та викладацьким складом. І цей показник відрізняється своєю постійністю, майже не змінюючись протягом десятиріч [9, с. 43].

Говорячи про особистість неповнолітніх злочинців, слід пам'ятати, що на неї накладають свій відбиток вікові особливості підлітків, зокрема недостатній життєвий досвід, незавершеність формування ціннісних орієнтацій, бажання показати себе дорослим, продемонструвати незалежність, самостійність, прагнення до наслідування, акцентування значущості свого внутрішнього світу, своїх бажань і потреб, недостатні вміння співвідносити останні з інтересами інших, враховувати наслідки своїх дій тощо. «Психологічно цей вік дуже суперечливий, він характеризується максимальними диспропорціями в рівні і темпах розвитку... відомою імпульсивністю. Часом підлітки спочатку роблять, а потім думають, хоча при цьому вже усвідомлюють, що слід було б вчинити навпаки» [10, с. 366-367].

Деякий вплив на вчинення злочинів неповнолітніми має біологічний фактор. Зокрема, дані багатьох досліджень засвідчують, що серед неповнолітніх правопорушників непропорційно багато осіб з психічними аномаліями. Так, В.П. Ємельянов підрахував, що рівень злочинності неповнолітніх зі здоровою психікою в 1,7–2 рази нижчий, ніж серед олігофренів, що перебувають на диспансерному обліку, в 15–16 разів нижчий, ніж в епілептиків того ж віку. Психопати частіше від інших звинувачуються в агресивних посяганнях [11, с. 11]. Українські дослідники — кримінолог С. А. Тарарухін і психіатр А. І. Селецький — серед вихованців спецшкіл для дітей-делінквентів («важких для виховання») виявили майже 36 % осіб з біологічною неповноцінністю, хворобами центральної нервової системи і соматичними стражданнями [12, с. 211].

Відіграючи певну роль у процесі становлення і розвитку особистості, біологічний фактор, зокрема психічні відхилення, можуть вплинути на механізм формування протиправної поведінки, відбитися на формах реакції підлітка на конфліктну ситуацію. Разом з тим, попри суттєве криміногенне значення психічних аномалій, злочинній поведінці активно сприяють не стільки вони самі по собі, скільки соціально-психологічні риси особистості, що

формується під їхнім впливом. Адже психічні аномалії істотно утруднюють опанування моральних, правових та інших соціальних норм, які регулюють відносини між людьми [13, с. 405].

Вважаємо, що на рівні людини, яка живе в суспільстві, переважають соціальні фактори, а отже, пріоритет у системі детермінант злочинної поведінки у більшості випадків належить соціально набутим властивостям. Звідси, причини злочинної поведінки неповнолітніх криються, насамперед, в особистісних деформаціях неповнолітніх, відхиленнях у їх інтересах, потребах, орієнтаціях, ставленні до різних суспільних цінностей і тих соціальних функцій, які вони виконують, а також недоліках правової свідомості підлітків.

Слід розуміти, що суспільна небезпечність особистості злочинця формується найчастіше ще до моменту вчинення злочину, протягом тривалого часу. Відомо, що соціальні і психологічні якості особистості, її світогляд, політичні, моральні та інші погляди, потреби, особливості поведінки і характеру формуються на протязі всього життя і обумовлюються впливом суспільних відносин (як на макро-, так і на мікрорівні).

З часом, коли дитина підрастає, вона починає сама, безпосередньо отримувати вплив макросередовища, яке в перші роки життя людини впливало на неї тільки опосередковано, через безпосереднє оточення, де всі суспільні процеси набували конкретного значення. І вплив цей посилюється, чим старшою стає дитина. У перші ж роки життя, коли процес становлення особистості проходить найінтенсивніше, на дитину насамперед впливає мікросередовище, тобто сім'я, школа, найближче побутове оточення.

Родина має специфічні та унікальні можливості для спілкування її членів, виховання дітей. У випадку ж дефектності сімейного виховання може призвести до тяжких наслідків, стати однією з головних складових у системі криміногенних факторів несприятливого становлення і розвитку особистості.

Кримінологи традиційно пов'язують злочинну поведінку підлітків з такими проявами сімейного неблагополуччя як пияцтво, алкоголізм, наркоманія батьків, їх аморальний та протиправний спосіб життя, вчинення злочинів батьками та іншими членами сім'ї, постійні сварки і бійки в родині; відсутність піклування про дітей з боку дорослих, байдуже ставлення батьків до виховання і поведінки дітей, жорстоке поводження з ними. Називається та-

кож фактор структурно неповної або порушеної сім'ї, який у сукупності з іншими умовами, як-от з'ясування стосунків між батьками, скандали, взаємні обвинувачення, напружена атмосфера навколо родини, погіршення матеріально-побутових умов сім'ї, зниження рівня контролю за життєдіяльністю дітей, бездоглядність останніх, може мати криміногенне значення.

В контексті злочинності неповнолітніх необхідно вести мову й про вплив матеріального фактору. Зрештою, саме цим впливом можна пояснити той факт, що більшість злочинів, вчинюваних неповнолітніми, — корисливі і корисливо-насильницькі злочини проти власності (крадіжки, грабежі, розбої, шахрайство) [8, с. 313].

Як видно з матеріалів аналітичної доповіді до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році», сьогодні в країні зберігається критична ситуація із важливими гуманітарними та економічними компонентами якості життя українців [1, с. 714]. Низький рівень трудових доходів, ускладнення матеріального характеру, які відчують багато сімей, тією чи іншою мірою негативно впливають на виховання неповнолітніх.

Щоб мати можливості забезпечити хоча б мінімально необхідні, природні потреби дітей, як-от потреби у їжі, одязі, оздоровленні (не говорячи вже про розвиток інших сторін дитячої особистості), батьки змушені більшість свого часу витратити на добування грошей і навіть виїжджати на заробітки до інших країн. Діти ж при цьому залишаються практично без нагляду чи виховуються бабусями, дідусями, іншими родичами в умовах відсутності належного контролю за їх поведінкою [14, с. 220; 15, с. 207]. Це породжує бездоглядність неповнолітніх, сприяє вчиненню ними злочинів.

Разом з тим, вплинути на появу злочинної поведінки неповнолітнього може не лише бідність, але й сформоване, як правило в родині, неадекватне ставлення до матеріальних цінностей. Діти, виховані в атмосфері культу речей, гіпертрофованої ролі матеріальних благ, орієнтуються здебільшого на споживацькі цінності; у них можуть сформуватися такі негативні риси як зарозумілість, корисливість, невміння співвідносити свої потреби з мірою особистої праці, прагнення добитися бажаного не завдяки чесній праці, яка сьогодні дуже знецінилася і не оплачується належним чином, а за рахунок інших, держави, суспільства. Якщо ж у сім'ї високий матеріальний рівень забезпечується незаконними шля-

хами, сама моральна атмосфера родини, її соціальні позиції носять криміногенний характер. Усе це ставить перед державою складне завдання не лише задовольнити матеріальні, культурні, виховні та інші потреби й інтереси людей, але й обмежити надмірні споживацькі і меркантильні апетити останніх [16, с. 198].

На формування особистості неповнолітнього злочинця впливають не лише недоліки сімейного виховання, але й інші криміногенні фактори. Сьогодні ми спостерігаємо майже повний відхід шкіл від здійснення своєї виховної функції. Між тим, школа займає одне з найголовніших місць у соціалізації особистості; діти проводять у ній значну частину життя. За умов належної організації шкільного виховання можливе не лише успішне формування корисних властивостей особистості, але й корекція моральних і правових деформацій, які з'явилися в неповнолітнього під впливом недоліків сімейного виховання. Натомість дефекти шкільного виховання сьогодні часто самі виступають окремим криміногенним чинником.

Серед помилок педагогічної діяльності, які можуть вплинути на появу злочинної поведінки підлітка, найчастіше згадують незнання педагогами учнівської психології, одноманітність і шаблонність у роботі з учнями, оцінку останніх на підставі виключно суб'єктивного підходу, диференціацію учнів на «кращих» і «гірших», висунення непосильних вимог до їх навчальної діяльності та поведінки, постійну негативну оцінку результатів діяльності учнів, застосування методики негативного стимулювання, за якої вчителі вдаються виключно до каральних заходів. На думку дітей, школа сьогодні є тим місцем, де вони найчастіше зустрічаються з жорстоким ставленням і знущанням, причому не лише з боку учнів, але й учителів [14, с. 221].

Зрештою, сьогодні можна говорити про цілий комплекс причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів конкретними неповнолітніми. Серед них — негативні впливи в сімейному, найближчому побутовому, учбовому та виробничому оточенні, у сфері дозвілля і спілкування; помилки у галузі шкільного виховання; відхилення в діяльності засобів масової інформації, пов'язані з пропагандою культу насильства, жорстокості, демонстрацією статевої розбещеності, аморальної поведінки, інші обставини. І саме поєднання цих факторів, а не якийсь один з них у більшості випадків детермінує злочинну поведінку підлітка. Ретельне вивчення причин злочинів, які вчиняються особами у віці

від 14 до 18 років, допоможе побудувати дієву систему заходів запобігання злочинності цієї категорії осіб.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Становлення і розвиток особистості неповнолітнього відбувається, насамперед, у родині, школі, під впливом найближчого побутового оточення. Під дією несприятливих чинників в особи формуються антисуспільні погляди, потреби та інтереси, які можуть призвести її до вчинення злочину. Подальше вивчення обставин, що обумовлюють появу злочинної поведінки неповнолітніх, необхідно здійснювати з урахуванням постійного розширення криміногенних чинників в умовах тих динамічних змін, які відбуваються сьогодні в Україні.

Список використаних джерел

1. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2018. 1316 с.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Статистична інформація про стан злочинності та результати прокуратурсько-слідчої діяльності [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
3. Бандурка І.О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. *Наше право*. 2014. № 6. С. 92–100.
4. Бандурка І.О. Кримінологічний вимір злочинності неповнолітніх. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1. С. 154–163.
5. Демчіхіна Є.С. Проблемні питання кримінологічної характеристики та детермінації злочинної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 95–102.
6. Корольчук В.В. Актуальні проблеми запобігання злочинам неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 176–182.
7. Мозгова В.А. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 142–147.
8. Старко О.Л. Особливості рівня та структури злочинності неповнолітніх. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 312–314.
9. Павлішин К.О. Особистість неповнолітнього крадія. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6. Т. 3. С. 41–47.
10. Кон И.С., Фельдштейн Д.И. Отрочество как этап жизни и некоторые психолого-педагогические характеристики переходного возраста: Хрестоматия по психологи. М.: Наука, 1987. 442 с.

11. Емельянов В.П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. 96 с.
12. Селецкий А.И., Татарухин С.А. Несовершеннолетние с отклоняющимся поведением. К.: Вища школа, 1981. 238 с.
13. Ігнатов О.М. Біологічні фактори детермінації злочинної поведінки: постановка проблеми. *Форум права*. 2010. № 4. С. 402–412.
14. Корнієнко М.В. Причини та умови поширення злочинності неповнолітніх на сучасному етапі розвитку нашої держави. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 219–223.
15. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Підручник / С. В. Якімова, Н.Є. Маковецька, О. М. Омельчук. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2014. 442 с.
16. Голіна В.В. Кримінологічна політика як основа розробки теорії і практики запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 192–203.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2019 р.

УДК 34.343

DOI 10.33111/lre.2019.18.173

О. С. Олійник*,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетьмана»

ПРИНЦИП ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЗА ВЧИНЕННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОГО ДІЯННЯ, ВИЗНАЧЕНОГО У КК УКРАЇНИ

Розглядуваний у статті принцип застосування заходів кримінально-правового характеру за вчинення суспільно-небезпечного діяння, визначеного у КК України, відноситься до так званих галузевих принципів кримінального права. В дослідженні обґрунтовано думку про те, що лише законом про кримінальну відповідальність повинно бути чітко визначено: перелік таких кримінально-правових заходів; суб'єкт їх засто-

* Oliiynk O. S. Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Associate Professor (Docent), Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman.

PRINCIPLE OF APPLICATION OF CRIMINAL LEGAL MEASURES FOR ACTION OF SOCIALLY DANGEROUS ACTION DEFINED IN UKRAINE